

ТЕРЕС

Наталія Володимирівна,
канд. іст. наук,
доц. кафедри етнології та
краєзнавства Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

**ТРАДИЦІЙНІ ЗНАННЯ:
ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНИ**

Проаналізовано міжнародний досвід охорони та збереження традиційних знань, міжнародну та українську практику охорони традиційної медицини як важливого компонента традиційної культури.

Проанализировано международный опыт охраны и сбережения традиционных знаний, международную и украинскую практику охраны народной медицины как важного компонента традиционной культуры.

Generalized the international experience of protection and reservation of tradition knowledge. international and Ukrainian practice of guarding of conventional medicine as an important component of traditional culture.

Для сучасного етапу реалізації етнонаціональної політики України характерним є увага до збереження та охорони традиційної культури, важливим компонентом якої є традиційні знання (ТЗ). В багатьох країнах світу активізувався процес створення законодавчих норм та практичних заходів щодо збереження та охорони традиційних знань (ТЗ) – сталих традицій, звичаїв, знань та практик регіональних або місцевих спільнот. Під ТЗ розуміють, в першу чергу, прикладні знання (в галузі хімії, фізики, медицини), набуті народами впродовж століть свого розвитку. Цей тип знань поширений в багатьох сферах життя та діяльності людей: у медицині, ветеринарії, зоології, ботаніці, педагогіці та ін. Вони є важливим компонентом духовного і соціально-економічного розвитку, безпосередньо впливають на економічний добробут і здоров'я громадян. Характерно, що традиційні знання не мають індивідуального походження, а є общиною, спільною власністю народу.

Правове регулювання використання традиційних знань надзвичайно складне, бо в сучасній юридичній практиці охороняється лише індивідуальна творчість, тому в правовому руслі міжнародні організації працюють над розробкою відповідних законодавчих норм.

В умовах глобалізації народи втрачають монополію на свої традиційні знання, їх інтелектуальна спадщина стає об'єктом комерції та збагачення за межами етнічних земель. У зв'язку з цим актуалізувалося питання про правовий захист ТЗ, в тому числі від неналежного використання та експлуатації. У другій половині ХХ ст. завдяки активній позиції ряду країн Азії та Африки це питання стало об'єктом уваги та практичної діяльності світової спільноти. За останні десятиліття проведена велика робота з охорони прав корінних народів, інтелектуальна спадщина та ТЗ яких потребують невідкладних заходів із збереження та розвитку.

Охорона ТЗ стосується таких сфер як продовольство, медицина, сільське господарство, права корінних народів та ін. Нині чітко простежується тенденція використання традиційних знань для потреб науково-технічного прогресу, розвитку медицини та фармакології. Ця тема є актуальною для України, де законодавче і практичне забезпечення цього процесу знаходиться на стадії становлення.

Метою даної статті є аналіз міжнародного досвіду охорони традиційних знань, зокрема в галузі медицини, та можливостей його застосування в Україні.

В роки незалежності відбулася активізація дослідження традиційної медицини та традиційних знань. Народну медицину у традиційній культурі українців Полісся дослідила І. В. Колодюк [2], символіці та семантиці українських лікувальних замовлянь присвячене дослідження А.І. Темченка [8]. Проблема охорони традиційних знань досліджувалася, перш за все, у правовій площині (Сидоренко С.Г.), що обумовлює її подальше вивчення в контексті історичної науки [7].

В міжнародній практиці проблема охорони ТЗ здійснюється в кількох напрямках: охорона прав корінних народів, збереження біологічного

різноманіття, розробка законодавчих норм у країнах, традиційні знання яких мають особливе значення.

Право корінних народів на захист та користування надбаннями культурної спадщини визнано в документах ООН: Загальній декларації прав людини (1948), Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966) та ін.

У 1992 р. на Всесвітній зустрічі на вищому рівні «Планета Земля» у Ріо-де-Жанейро поставлено завдання урядам країн забезпечити захист традиційних знань. У Конвенції про біологічну різноманітність (1992) зазначено, що держави-учасники беруть на себе правові зобов'язання поважати, зберігати і підтримувати знання, нововведення і практику корінних народів [6]. Визнавалося право останніх на спільне користування економічними та соціальними вигодами від широкого застосування ТЗ (стаття 8). У 1994 р. Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) опублікувала дослідження Міжнародного фонду розвитку сільських територій з прав корінних народів на знання та інтелектуальну власність «Збереження місцевих знань, інтеграція двох систем впровадження нововведень». У зв'язку з цим постало широке коло питань, зокрема про спроможність існуючого міжнародного законодавства ефективно захищати інтелектуальну власність корінних народів, справедливий розподіл вигід від використання традиційної практики та традиційних знань. В зарубіжних ЗМІ активно обговорюються непоодинокі приклади «біопіратства», тривалої боротьби багатьох країн (Індії, Китаю) з іноземними компаніями проти злочинного патентування лікарських препаратів традиційної медицини [13].

Особливе значення в справі охорони традиційних знань має декларація Організації Об'єднаних Націй з прав корінних народів (2007), якою передбачені мінімальні стандарти для підтримки, збереження та охорони культурної та інтелектуальної спадщини корінних народів. У ст. 31 цього документу зазначається, що корінні народи мають право на збереження, охорону та

розвиток своєї культурної спадщини, традиційних та наукових знань, технологій і культури; вони мають право на захист інтелектуальної власності [1].

Охорона традиційних знань здійснюється, в першу чергу, через систему організацій ООН: Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Продовольча та сільськогосподарська організація (FAO).

ВОІВ у 1998 і 1999 рр. організувала 9 місій з метою встановлення потреб носіїв традиційних знань, які пов'язані з питаннями інтелектуальної власності. На Генеральній асамблеї ВОІВ у 2000 р. був заснований Міжурядовий комітет з інтелектуальної власності, генетичних ресурсів, традиційних знань і фольклору. У 2003 р. для комітету було підготовлено комплексне дослідження про охорону традиційних знань (документ WIPO/GRTKF/IC/5/8), у якому містилися визначення традиційних знань, політичні питання їхньої охорони як об'єктів інтелектуальної власності і відповідні пропозиції.

У 2007 р. Україна на 11-й сесії Міжурядового комітету з інтелектуальної власності, генетичних ресурсів, традиційних знань та фольклору внесла пропозиції щодо врегулювання питань юридичних прав носіїв фольклору (окремих громад, місцевих осередків, етнічних общин та корінних народів) шляхом визначення їх суб'єктами авторського права. Висловлені Україною пропозиції знайшли реалізацію у документах, представлених комітетом на сесії.

У 2011 р. Міжурядовий комітет з інтелектуальної власності, генетичних ресурсів, традиційних знань та фольклору отримав повноваження для початку переговорів держав-учасниць про розробку міжнародного правового документу з охорони традиційних знань.

Наприкінці ХХ ст. право володіння інтелектуальною власністю має великий економічний ефект, може стати основою піднесення окремих галузей та сфер економічної діяльності. Тому використання традиційних знань є важливим елементом розвитку сучасної медицини. За даними ВООЗ в світі зберігається тенденція підтримки здоров'я засобами народної медицини,

зростає розуміння необхідності збереження і вивчення інтелектуальної спадщини з метою лікування багатьох хвороб, зокрема тропічних, якими в світі хворіють близько одного мільярда осіб. Опитування американських студентів – медиків показало, що 74% з тих, хто дав відповіді, переконані, що застосування традиційної медицини збагатить «західну» медичну практику. З кожним роком зростає економічний ефект від застосування традиційних методів лікування. У 2005 р. у Китаї було продано ліків традиційної медицини на 14 млрд дол., у 2007 р. у Бразилії від надання послуг традиційних методик лікування було отримано прибуток у 160 млн доларів. В цілому глобальний ринок традиційної медицини має оборот понад 60 млрд дол. і щорічно демонструє стійку тенденцію до зростання.

ВООЗ намагається посилити безпеку, ефективність і доступність традиційної медицини. У 2002 р. ця організація розробила стратегію розвитку традиційної медицини, що призначена для допомоги країнам, в тому числі у реєстрації традиційних ліків та засобів. Аналіз законодавства країн-членів ВООЗ станом на 2005 р. підтвердив, що близько у 60% з них відсутні положення про захист традиційних знань.

Провідною країною в світі щодо підтримки традиційної медицини є Індія. В країні зареєстровано 600 тис. медиків, які практикують традиційну індійську медицину. ВОІС у 2011 р. розпочала проект «*WPO Re:Search*» щодо створення консорціуму державних, приватних організацій, провідних фармакологічних кампаній з метою розробки нових видів вакцин, щеплень, засобів діагностики та лікування маловідомих тропічних хвороб, малярії та туберкульозу. До проекту увійшли провідні наукові медичні і фармакологічні центри світу. Активно здійснюється документування традиційних знань з метою кращого збереження і запобігання практиці їхнього використання без матеріальної компенсації. Створені електронні бібліотеки традиційних знань в Індії, Китаї, Гані, Малайзії, Нігерії, ПАР, Танзанії, Таїланді, в деяких країнах Близького Сходу. В Лаосі діє Центр ресурсів традиційної медицини. ВОІВ створила інтерактивний Інтернет – портал баз даних і реєстрів традиційних ресурсів для

використання патентними організаціями. Індія розташувала там свою базу даних «Спадщина в галузі медицини».

Нині відбувається робота над створенням реєстрів традиційних лікувальних методик, до 2014 р. буде розроблена Міжнародна класифікація методів традиційної медицини (ICTM). В першу чергу будуть описані лікувальні методики традиційної медицини Китаю, Японії, Кореї. Перший досвід опису методики традиційної медицини показав, що цей процес ускладнюється відсутністю іншомовних аналогів для більшості термінів, наприклад, китайської медицини.

Важливі напрацювання щодо охорони та правового захисту традиційних знань набули такі країни, як Індія, Китай, ПАР. Для охорони знань традиційної медицини Китай застосовує не тільки право інтелектуальної власності, але й комбіновано використовує права карного і громадянського законодавства, закони про охорону природного середовища, намагається впроваджувати у звичай малих народів норми договірного права, підтримувати традиції щодо контролю місцевих біоресурсів.

Щодо традиційних знань, то китайці розпочали активно розробляти теорію і практику спільної (колективної) власності. Це дозволяє використовувати Договірне право як систему захисту традиційної медицини. Державні і комерційні структури отримали можливість укладати договори з племенами – соціальними спільнотами як носіями традиційних знань і як такими, які представляють місцеві біологічні ресурси. В результаті плем'я отримує плату за використання конкретної лікарської рослини в наукових дослідження та розробках, за реєстрацію товарного знаку, долю за комерційне використання традиційних знань.

Особлива увага Китаю до охорони традиційних знань пояснюється тим, що вже тривалий час поширюється тенденція до неконтрольованого використання китайської медицини провідними країнами світу. У 1980-х рр. в Японії на основі 210 старовинних китайських рецептів були розроблені лікарські препарати, в результаті чого фармацевтична галузь Японії отримала

важливий поштовх до розвитку. Китайська сторона вважає, що 70-80% ринку китайських ліків належить японським та корейським виробникам. Китай розцінює себе «сировинним придатком Японії», бо з 300 видів лікарської сировини, що використовується японськими фармацевтичними концернами, 80% імпортується з Китаю. Частка Китаю на світовому ринку ліків китайської традиційної медицини становить всього 3–4%, китайці не можуть вийти на ринки з ліками власного виробництва, бо багато ліків китайської традиційної медицини вже запатентовано іноземними компаніями. З 2002 р. в Китаї був введений Перелік технологій, експорт яких заборонений або обмежений (наприклад, це технології з обробки лікарських рослин, що містять отруту (приблизно 13 рослин). Виключним правом в сфері знань, що підлягають охороні в Китаї, є рецептура ліків, виробництво рослинної сировини (включаючи технології вирощування, збору зберігання, дозування та ін.), технології та технологічне обладнання приготування ліків, технологія контролю якості [5].

На додаток до проблем безпеки є ризик, що зростаючий трав'яний ринок і його великий комерційний зиск можуть поставити під загрозу біологічну варіативність по збору врожаю сировини для трав'яних ліків та інших природних продуктів охорони здоров'я. Ці методи, якщо ними не управляти, можуть призвести до зникнення видів і знищення природних середовищ існування ресурсів. Тому з метою збереження дикої природи і підтримки тим самим ареалів вирощування лікарських рослин у Чехії, Словаччині, Угорщині, Польщі Словенії під керівництвом Європейського фонду регіонального розвитку (ЄФРР) здійснюється пілотний проект «Сприяння традиційному збиранню і використанню диких рослин з метою скорочення соціального і економічного диспаритету в Центральній Європі». Знання про лікарські рослини і вміння розпізнавати їх передаються з покоління в покоління, проте в урбанізованому суспільстві вони швидко втрачаються. Завдання полягає не тільки у збереженні і підтримці природних умов для вирощування лікарських трав, але й створення можливостей для економічної діяльності і зайнятості

жінок, людей похилого віку, представників етнічних меншин, що займаються збором лікарських трав. В Європі для різних цілей, в тому числі медичних, використовується до 2 тис. рослин, з них місцеві рослини становлять 60–70%, при цьому 90% з них все ще збирається в дикій природі. Центральна Європа є важливим експортером рослинної сировини, у тому числі спецій і лікарських трав для Західної Європи, при цьому частка диких трав в загальному експорті сягає 30–40 відсотків [11]. Тому нині зусилля спрямовані на підтримку і збереження природних умов, в яких вирощуються лікарські трави, відповідних традиційних знань.

Для збереження біологічного різноманіття і традиційної культури держави Карпатського регіону ухвалили «Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат» (2004), якою передбачено спільні зусилля щодо збереження, сталого використання та відтворення біологічного та ландшафтного різноманіття на всій території Карпат, ресурси яких є важливим джерелом, зокрема для збору лікарських рослин.

В Україні традиційно було поширене збирання лікарських трав, яке населення здавало до аптек. «Травники» - особи, які самостійно займаються збором та виготовленням лікарських препаратів володіють традиційними знаннями, які передаються від покоління до покоління. В лікувальному асортименті досвідченого травника, наприклад, є близько 350-400 трав, 18–20 зборів, бальзамів, до складу яких входить від 40 до 70 різних трав [10]. Проте після Чорнобильської аварії через ускладнення і збільшення вартості проведення аналізів на вміст радіонуклідів збирання лікарських трав втратило привабливість для населення багатьох регіонів України. Нині цим займаються спеціалізовані фабрики, які приймають лікарські рослини від населення і створюють власні плантації.

З метою охорони біологічного розмаїття місцеві державні адміністрації вводять ліміти спеціального використання природних рослинних ресурсів місцевого значення та збирання лікарських рослин. Наприклад, у 2009 р. на Закарпатті ліміти збирання лікарських рослин затверджено на 26 лікарських

рослин, зокрема на листя подорожника великого, мати-й-мачухи, кропиви дводомної, малини, м'яти, берези та ін. [4].

За даними Голови комітету з питань народної та нетрадиційної медицини Т. Гарник в Україні до лікарів, що практикують традиційну медицину, звертається близько 5 млн. осіб, їм довіряють від 40 до 60% пацієнтів. В країні офіційно зареєстровано більше півтисячі цілителів [3]. Причиною подальшої популяризації традиційної медицини є зростання алергічних захворювань внаслідок прийому фармацевтичних препаратів і доведення ефективності народних методів і засобів з їх природним впливом на організм людини. Згідно з українським законодавством, зокрема «Основ законодавства України про охорону здоров'я» займатися діяльністю народною та нетрадиційною медициною дозволяється особам без спеціальної освіти, існує посада «лікар з народної і нетрадиційної медицини» (в Україні, на відміну від світової практики, офіційна медицина називається «традиційною», а народна – «нетрадиційною»). Центром управління є Комітет з народної і нетрадиційної медицини, який є єдиною інституцією, яка видає спеціальні дозволи на проведення медичної практики, проводить експертизи здібностей та атестацію цих осіб.

Питання охорони інтелектуальної спадщини знаходиться у віданні Державної служби інтелектуальної власності України та державного підприємства «Український інститут промислової власності». У Києві створено Інститут інтелектуальної власності і права, при Харківському національному технічному університеті «ХПІ» готуються менеджери з інтелектуальної власності. Проте для українського суспільства характерною є недооцінка справи охорони інтелектуальної власності, слабке інформування населення, мала кількість фахівців. У структурі законодавчого регулювання питань охорони інтелектуальної власності тривалий час не розроблялися такі важливі проблеми як охорона порід тварин, охорона фольклору, народних художніх промислів і традиційних знань.

Україна має аналізувати цей досвід і оперативно реагувати на нові виклики і потреби часу з метою охорони українських традиційних знань.

Список використаних джерел

1. *Декларация* Организации Объединенных Наций о правах коренных народов. Принята резолюцией 61/295 Генеральной Ассамблеи от 13.09.2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/indigenous_rights.shtml
2. *Колодюк І. В.* Народна медицина в традиційній культурі українців Полісся (остання чверть ХХ – початок ХХІ століття) / І. В. Колодюк ; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. – 147 с.
3. *Лебідь Р.* Нетрадиційна медицина в Україні розквітає [Електронний ресурс] / Р. Лебідь. – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/story/2008/07/080710_medicine_traditional_bt.shtml
4. *На Закарпатті* встановлено ліміти на збір рослин, грибів, ягід [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?na_zakarpatti_vstanovleno_limiti_na_zbir_roslin_yagid_ta_gribiv&objectId=1074589
5. *Нырова Н. Н.* Защита и коммерциализация национальной традиционной медицины: опыт Китая и других развивающихся стран / Н. Н. Нырова / Н. Н. Нырова // Альтернативная медицина. – 2010. – № 2 (19). – С. 25–31.
6. *Руководство* ООН для коренных народов. ВОИС и коренные народы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/hr/indigenous/guide/brosh12.html>
7. *Сидоренко С. Г.* Правове регулювання відносин щодо традиційних знань як інтелектуальної власності / С. Г. Сидоренко // Наука та інновації. – 2010. – Т. 6, № 6. – С. 69–73.
8. *Темченко А. І.* Українські лікувальні замовляння : вербально-акціональні універсалії, символіка и семантика : автореф. дис. канд. іст. наук. 07.00.05 / А. І. Темченко ; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К., 2003. – 17 с.
9. *Традиційна медицина* [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://megasite.in.ua/61986.-tradicijna_medicina.html
10. *Угринчук І.* Лікування травами / І. Угринчук // Рівне вечірнє. – 2005.
11. *New project to protect traditional knowledge in European plant trade* [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.traffic.org/home/2011/5/23/new-project-to-protect-traditional-knowledge-in-european-pla.html>

12. *Shetty P.* Integrational modern and traditional medicine: facts and figures [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.scidev.net/en/features/integrating-modern-and-traditional-medicine-facts-and-figures.html>

13. *Shetty P.* BioMed analysis : Keep traditional knowledge open but safe [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.scidev.net/en/opinions/biomed-analysis-keep-traditional-knowledge-open-but-safe.html>